

Ἡ διαλεκτικὴ σχέση χριστιανικῆς θεολογίας καὶ παιδαγωγικῶν προτάσεων τοῦ Paulo Freire

ΔΙΑΜΑΝΤΗ ΦΩΤΙΟΥ*

Εἰσαγωγή

Ὁ Βραζιλιάνος παιδαγωγὸς Paulo Freire θεωρεῖται διεθνῶς ὡς ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἐπηρεάσαν καταλυτικὰ -τόσο μὲ τὸ συγγραφικὸ τους ἔργο ὅσο καὶ μὲ τὴ σύνολη δράση τους- τὸν χῶρο τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης τὸν 20^ο αἰῶνα. Τὸ θεωρητικὸ του ἔργο καὶ ἡ ἐφαρμογὴ του στὴν πράξη γιὰ περίπου τριάντα χρόνια ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο σὲ προγράμματα ἐκπαίδευσης καὶ καταπολέμησης τοῦ ἀναλφαριθμοῦ, καθὼς συμμετεῖχε στὸν σχεδιασμὸ καὶ στὴν ὑλοποίηση προγραμμάτων γραμματισμοῦ καὶ μετα-γραμματισμοῦ σὲ χῶρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἀφρικῆς¹. Στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '70 ἡ δράση καὶ τὸ ἔργο τοῦ Paulo Freire ἔγινε γνωστὸ καὶ στὴ χώρα μας, ἐπηρεάζοντας καὶ ἐμπλουτίζοντας τὴ συζήτηση καὶ τοὺς προβληματισμοὺς γύρω ἀπὸ τὸ δικό μας ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ἐνῶ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1977 μεταφράστηκαν στὰ ἑλληνικὰ δύο πολὺ σημαντικὰ του ἔργα: *Ἡ Ἀγωγή τοῦ Καταπιεζόμενου καὶ ἡ Πολιτιστικὴ Δράση γιὰ τὴν Κατάκτηση τῆς Ἐλευθερίας*².

Τις ἐπόμενες δεκαετίες ἀκολούθησαν πολλὲς μελέτες στὸν χῶρο τῆς καθ' ἡμᾶς παιδαγωγικῆς καὶ διδακτικῆς ἐπιστήμης ποὺ εἶχαν ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς τὸ ἔργο τοῦ σπουδαίου παιδαγωγοῦ, ἐνῶ μεταφράστηκαν καὶ κάποια ἀπὸ τὰ

* Ὁ Διαμαντὴς Φώτιος εἶναι Δάσκαλος-Θεολόγος-Οἰκονομολόγος, Δρ. Ἐπιστημῶν Ἀγωγῆς, Μed, Mth, Διευθυντὴς τοῦ 1^{ου} Δημ. Σχολείου Πεύκων Θεσσαλονίκης καὶ μέλος τῆς συγγραφικῆς ομάδας τοῦ νέου ΠΣ καὶ τοῦ Ὁδηγοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ γιὰ τὸ Μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴν ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση.

1. ΓΡΟΛΛΙΟΣ Γ., *Ὁ Paulo Freire καὶ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 11.

2. Γιὰ περισσότερα βλ. ΦΡΕΪΡΕ, Π., *Ἡ Ἀγωγή τοῦ Καταπιεζόμενου*, ἐκδ. Ράππα, ΦΡΕΪΡΕ, Π. *Πολιτιστικὴ Δράση γιὰ τὴν Κατάκτηση τῆς Ἐλευθερίας*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1977.

υπόλοιπα έργα του³. Μάλιστα, επειδή η θεωρητική παρακαταθήκη και η δράση του Freire σχετίστηκε κατά ένα μεγάλο μέρος και με την εκπαίδευση ενηλίκων, υπήρξαν και στη χώρα μας προσπάθειες εφαρμογής των προγραμμαμάτων του σε αυτό το ξεχωριστό πεδίο της παιδαγωγικής⁴. Όστόσο, σε όλη αυτή την προσπάθεια γνωριμίας με το έργο και γενικότερα τις παιδαγωγικές του προτάσεις υπήρξε και μία σοβαρή παράλειψη: ελάχιστη προσοχή δόθηκε στη χώρα μας στη σχέση του Freire με τον χώρο της χριστιανικής θεολογίας και ειδικότερα με τη Θεολογία της Άπελευθέρωσης, αλλά και στην δεκαετή παρουσία του στον χώρο του Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν στη Γενεύη, όπου τοῦ εἶχε ἀνατεθεῖ τὸ ἔργο τῆς ἐκπόνησης καὶ ὑλοποίησης προγραμμάτων καταπολέμησης τοῦ ἀναλφαριθμητισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς προώθησης ἐκπαιδευτικῶν μεταρρυθμίσεων καὶ προγραμμάτων ἐκπαίδευσης σὲ διάφορες περιοχές τῆς γῆς. Αὐτὴ λοιπὸν τὴν παράλειψη φιλοδοξεῖ ἡ παρούσα μελέτη νὰ δια φωτίσει, καθὼς θὰ ἀναζητηθοῦν οἱ ἐπιρροὲς τόσο τῆς Θεολογίας τῆς Ἀπελευθέρωσης ὅσο καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Θεολογίας ὡς προοπτικῆς τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης στὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ στὴ δράση τοῦ μεγάλου Βραζιλιάνου Παιδαγωγοῦ.

Χριστιανική θεολογία καὶ Paulo Freire

Ἡ Θεολογία τῆς Ἀπελευθέρωσης ἐφανίστηκε στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60, σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου συντελοῦνταν ἔντονες κοινωνικὲς, πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς ἀλλαγές, γεγονὸς πὺν δημιούργησε συνθήκες

3. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε: FREIRE, P., *Δέκα ἐπιστολὲς πρὸς ἐκείνους πὺν τολμοῦν νὰ διδάσκουν*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, SHOR, I., FREIRE, P., *Ἀπελευθερωτικὴ Παιδαγωγικὴ: Διάλογοι γιὰ τὴ μετασχηματιστικὴ ἐκπαίδευση*, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2001. ΜΑΝΘΟΥ, Χ., «Τὸ παιδαγωγικὸ πρόγραμμα τοῦ Φρέιρε», *Ἐκπαίδευση Ἐνηλίκων*, τ. 10 (2007), σσ. 22-26.

4. Στὸ πλαίσιο τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἐνηλίκων, ἔγιναν κάποιες προσπάθειες προκειμένου νὰ εφαρμοστοῦν ἀρχές τοῦ κριτικοῦ γραμματισμοῦ, ἔτσι ὅπως ἀναδείχθηκαν μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ P. Freire. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ στὴ Θεσσαλονικὴ τὸ project με τὸν «Ὀδυσσεά»: Ἐνα Σχολεῖο γιὰ Μετανάστες (βλ. ΓΡΟΛΛΙΟΣ, Γ., ΚΑΡΑΪΝΤΡΟΥ, Ρ., ΚΟΡΟΜΠΟΚΗΣ, Δ., ΚΟΤΙΝΗΣ, Χ., ΛΙΑΜΠΑΣ, Τ., *Γραμματισμὸς καὶ Συνειδητοποίηση: Μιὰ παιδαγωγικὴ προσέγγιση με βάση τὴ θεωρία τοῦ Paulo Freire*, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2002), ἐνῶ καὶ παλαιότερα εἶχε γίνεῖ μιὰ προσπάθεια στὸ πλαίσιο τῆς Λαϊκῆς Ἐπιμόρφωσης (βλ. ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ, *Γιὰ μιὰ Ἀπελευθερωτικὴ Ἀγωγή: Ἀνθολόγηση Παιδαγωγικῶν Κειμένων, Κέντρο Μελετῶν καὶ Αὐτομόρφωσης, Γενικὴ Γραμματεία Λαϊκῆς Ἐπιμόρφωσης, Γιὰ μιὰ Λαϊκὴ Παιδεία: Ἐναλλακτικοὶ Θεομοὶ καὶ Πολιτικὲς, Κέντρο Μελετῶν καὶ Αὐτομόρφωσης*, Ἀθήνα 1986).

για την εμφάνιση επαναστατικών κινήματων και λαϊκών διεκδικήσεων, ενώ ταυτόχρονα οδήγησε στο να αναπτυχθεί και η κριτική σκέψη ευαίσθητοποιημένων χριστιανών για την κατάσταση που διαμορφώνονταν⁵. Το αποτέλεσμα αυτής της προβληματικής ήταν η Θεολογία της Άπελευθέρωσης, η οποία, ως έκφραση ενός μεγάλου κοινωνικού κινήματος, κινητοποίησε εκατομμύρια χριστιανούς στη Λατινική Αμερική, στην κατεύθυνση μιας συστράτευσης με την πάλη των φτωχών για χειραφέτηση, ενώ δέχθηκε τη σφοδρή αντίδραση της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας, η οποία εν μέρει κατόρθωσε να την αποδυναμώσει. Όμως, ακόμη και σήμερα, πολλές από τις εκεί Έκκλησίες, όπως για παράδειγμα της Βραζιλίας⁶, συνεχίζουν να έχουν προχωρημένες θέσεις σε μια σειρά από ζητήματα, όπως η καταγγελία της άσκούμενης νεοφιλελεύθερης πολιτικής, η πάλη για την αγροτική μεταρρύθμιση, η άρνηση αποπληρωμής του εξωτερικού χρέους κ.ά., ενώ η Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία έξακολουθεί να επηρεάζει μερικά από τα πιο σημαντικά κοινωνικά κινήματα της Λατινικής Αμερικής, όπως το κίνημα των άκτημόνων στη Βραζιλία, έως αυτά των αυτοχθόνων στο Μεξικό και τον Ίσημερινό⁷. Σε αυτό λοιπόν το περιβάλλον γεννήθηκε και μεγάλωσε ο Paulo Freire (1921-1997), ζώντας ανάμεσα σε φτωχές οικογένειες αγροτών και εργατών και γνωρίζοντας και ο ίδιος σε νεαρή ηλικία τη φτώχεια και την πείνα. Η μητέρα του ήταν αυτή που τον έφερε κοντά στην Καθολική Έκκλησία, στοιχείο που αποτέλεσε σημαντική έμπροση τόσο στις παιδαγωγικές του θεωρήσεις όσο στην πρακτική του, αφού ο ίδιος υπήρξε ένας μαχητής στο κίνημα της Καθολικής Δράσης. Ο Freire ποτέ δεν αρνήθηκε τη χριστιανική του παιδεία, ενώ -αντιτασσόμενος και επικρίνοντας την «έκκλησία των καταπιεστών»- πάντοτε υποστήριζε την προφητική «έκκλησία των καταπιεζόμενων», καθώς θεωρούσε πως «η προφητική έκκλησία είναι η έκκλησία της ελπίδας, της ελπίδας που υπάρχει μόνο στο μέλλον, ένα μέλλον που έχουν

5. HOUTART, F., «Η Θεολογία της Άπελευθέρωσης και το Κοινωνικό Δόγμα της Έκκλησίας», *Ούτοπία* 34 (1999), σ. 132-152, 135.

6. Στη Βραζιλία μόνο υπολογίζεται ότι υπάρχουν 50.000 Χριστιανικές Κοινότητες Βάσης, ενώ χιλιάδες παρόμοιες έχουν δημιουργηθεί και στις υπόλοιπες χώρες της Λατινικής Αμερικής, αποτελώντας μια σημαντική κοινωνική δύναμη που συνέβαλε και συμβάλλει στους αγώνες για αλλαγή των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών συνθηκών σε αυτές (για περισσότερα βλ. BERRYMAN, P., «Χριστιανικές Κοινότητες Βάσης και το μέλλον της Λατινικής Αμερικής», στο *Άριστερά και Θρησκεία: η Θεολογία της Άπελευθέρωσης*, 32-48, *Εϊδική Έκδοση μηνιαία επιθεώρηση Monthly Review*, Αθήνα 1984.

7. Βλ. ΛΕΒΙ, Μ., «Το δόγμα του Ιωάννη Παύλου Β΄», *Έλευθεροτυπία* 6.5.2001.

μόνο οι καταπιεζόμενες τάξεις, καθώς το μέλλον των κυρίαρχων τάξεων είναι μια καθαρή επανάληψη της παρούσας κατάστασης, του να είναι καταπιεστές»⁸.

Έκτος όμως από την επίδραση που δέχθηκε αλλά και άσκησε ο ίδιος στη Θεολογία της Άπελευθέρωσης, ο Paulo Freire βρέθηκε και στον χώρο της Οικουμενικής Κίνησης, έπηρεαζόμενος από το πνεύμα της Οικουμενικής Θεολογίας, καθώς το 1970 κλήθηκε στην έδρα του Παγκοσμίου Συμβουλίου Έκκλησιών, όπου και εργάστηκε για δέκα περίπου χρόνια ως ειδικός εκπαιδευτικός σύμβουλος. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο Freire ταξίδεψε σε όλο τον κόσμο, βοηθώντας διάφορες χώρες στο να εφαρμόσουν εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και προγράμματα γραμματισμού. Μάλιστα, μία από τις πιο σημαντικές παιδαγωγικές παρεμβάσεις του ως άπεσταλέμενου του Παγκοσμίου Συμβουλίου Έκκλησιών ήταν η δουλειά που έκανε στη Γουινέα-Μπισσάου, χώρα της Δυτικής Άφρικής, όπου καθοδήγησε τις προσπάθειες για ένα εθνικό πρόγραμμα γραμματισμού, ενώ το όλο project αποτυπώθηκε στο βιβλίο του *Παιδαγωγική σε διαδικασία: Το γράμμα στη Γουινέα-Μπισσάου*⁹. Η εμπειρία που αποκόμισε ο Freire εργαζόμενος ως ειδικός εκπαιδευτικός σύμβουλος του Παγκοσμίου Συμβουλίου Έκκλησιών υπήρξε πολύ σημαντική για το έργο του, καθώς όπως ο ίδιος καταθέτει: «'Εκείνη την εποχή ήμουν απόλυτως πεπεισμένος ότι θα ήταν θεμελιακό για μένα να γυρίσω τον κόσμο, να εκθέσω τον εαυτό μου σε ποικίλες καταστάσεις, να μάθω από την εμπειρία των άλλων και να δω τον εαυτό μου σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Και αυτό ήταν ότι το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Έκκλησιών μπορούσε να μου δώσει πολλά περισσότερα από οποιοδήποτε πανεπιστήμιο»¹⁰.

Θεολογικο-παιδαγωγικές έννοιολογήσεις και Άγωγή του Καταπιεζόμενου

Στη βάση επομένως των προαναφερθέντων αποτελεί πρόκληση να αναζητήσουμε τις έννοιες-κλειδιά που μέσα από μία διαλεκτική σχέση βρέθηκαν να

8. GADOTTI, M., *Reading Paulo Freire: His Life and Work Teacher Empowerment and School Reform*, State University of New York Press, New York 1994, σ. 4.

9. Για περισσότερα βλ. FREIRE, P., *Pedagogy in process. The letter to Guinea-Bissau*, Seabury Press, New York 1978.

10. GADOTTI, M., *ό.π.*, σ. 41.

ύπηρετοῦν τόσο τὴ θεολογικὴ γλῶσσα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Paulo Freire ὅσο καὶ τὶς παιδαγωγικὲς του προτάσεις. Μάλιστα, κατὰ τὸν Alfred Hennelly¹¹, ὁ μεγάλος Βραζιλιάνος παιδαγωγὸς θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ δημιουργικοὺς πρωτοπόρους μιᾶς σύγχρονης Θεολογίας τῆς Ἀπελευθέρωσης. Ξεκινώντας λοιπὸν τὴν ἀναζήτηση τῶν ἐννοιῶν-κλειδιῶν στὸ ἔργο τοῦ Freire, στεκόμαστε στὴν πολὺ βασικὴ ἔννοια τοῦ *conscientization/conscientização* ποὺ ἀποδόθηκε στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ὡς *κριτικὴ συνειδητοποίηση* καὶ ἡ ὁποία ἀποτυπώνει τὴ διαλεκτικὴ ἔνωση ἀνάμεσα στὴ συνείδηση καὶ τὸν κόσμο. Πρόκειται γιὰ μιὰ κοινωνικὴ διαδικασίᾳ, μὲ τὴν ὁποία οἱ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις –πέρα ἀπὸ ὑποκειμενισμοὺς καὶ μηχανιστικοὺς ἀντικειμενισμοὺς– ὡς ἐνσυνείδητα ὑποκειμένα «κατορθώνουν νὰ μετασχηματίσουν τὴν πραγματικότητά ποὺ ἐπηρεάζει καὶ δίνει μορφή στὴ ζωὴ τους»¹². Μάλιστα, σημαντικὸ ρόλο σὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπόρροια τοῦ Προγράμματος ποὺ ἐφάρμοσε γιὰ τὴν Κίνησι τῆς Λαϊκῆς Ἐκπαίδευσης στὴ γενέτειρά του Recife, ἔπαιξε ἡ εἰσαγωγή ἐνὸς νέου θεσμοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τῶν «πολιτιστικῶν κύκλων»¹³. Μέσα στοὺς «πολιτιστικοὺς κύκλους» καὶ πάντα στὴ βάση τῆς ὁμάδας, γίνονταν προσπάθειες ἄλλοτε γιὰ νὰ διαλευκανθοῦν καταστάσεις καὶ ἄλλοτε γιὰ νὰ ἀναληφθεῖ δράσι ὡς ἀπόρροια αὐτῆς τῆς διαλεύκανσης. Ὁ Freire θεωροῦσε πὼς ἡ ὑπέρβαση τῆς κυριαρχίας τῆς καταπίεσης συνεπάγεται ἀναίρεση τῶν πτυχῶν τῆς καταπιεστικῆς πραγματικότητάς ποὺ περιορίζει τοὺς καταπιεζόμενους. Ὡς ἐκ τούτου, σὲ μιὰ ἐνιαία κοινωνία, στὴν ὁποία τὸ κυρίαρχο θέμα εἶναι ἡ καταπίεση, ἡ καταπιεστικὴ πραγματικότητά θὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλο τὸ φάσμα τῶν ὀριακῶν καταστάσεων ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν καταπίεση. Στὶς χώρες τοῦ Τρίτου Κόσμου, ὅπου κατὰ κύριο εἶχε ἐργαστεῖ, αὐτὲς κυμαίνονταν ἀπὸ τὶς κακὲς συνθήκες διαβίωσης τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν καὶ τοὺς πολὺ χαμηλοὺς μισθοὺς τῶν ἐργατῶν, ἕως τὶς εὐρύτερες ὀριακὲς καταστάσεις τῶν ἐξαρτημένων ἐθνικῶν οἰκονομιῶν. Ὡστόσο, ἂν καὶ ὁ τελικὸς στόχος τῶν καταπιεζόμενων γιὰ τὶς καταστάσεις αὐτὲς εἶναι ἡ ἀπελευθέρωση, ἡ προσπάθεια ἐκπλήρωσης αὐτοῦ τοῦ στόχου ἀπαιτεῖ τὴν ἄρνηση κάθε μιᾶς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὀριακὲς κα-

11. Βλ. HENNELLY, A., *Theology for a Liberating Church: The New Praxis of Freedom*, Georgetown University Press, Washington 1989.

12. ΓΕΡΟΥ, Θ., «Ὁ Πάουλο Φρεϊρε καὶ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνικὴ πραγματικότητά», στὸ ΦΡΕΪΡΕ, Π., *Ἡ Ἀγωγή τοῦ Καταπιεζόμενου*, ἐκδ. Ράππα, Ἀθήνα 1977, σ. 11.

13. FREIRE, P., *Education: the practice of freedom*, Writers and Readers Publishing Cooperative, London 1976, σ. 42.

ταστάσεις, οι οποίες όλες μαζί μορφοποιούν μια καταπιεστική πραγματικότητα¹⁴.

Πέρα όμως από την έννοια της κριτικής συνειδητοποίησης, έξιςου σημαντικό ρόλο στο έργο του Freire παίζει και η έννοια «της κοινωνίας με τον λαό», για την οποία θεωρεί ότι αποτελεί χαρακτηριστικό/διακριτό σημάδι της επαναστατικότητας. Μάλιστα, πιστώνοντας την πρακτική εφαρμογή αυτής της ιδέας στον Άργεντινό επαναστάτη Τσέ Γκεβέρα, πιστεύει πως «όσο πιο πολύ μελετάμε το έργο του, τόσο περισσότερο προσλαμβάνουμε την πεποίθησή του ότι η αληθινή επαναστατικότητα πρέπει να είναι σε “κοινωνία με τον λαό”»¹⁵. μιά «κοινωνία» στο πλαίσιο της οποίας τόσο οι ακτιβιστές όσο και τα μέλη της κοινότητας που υπηρετούν θα πρέπει να συμπλέκονται και να λειτουργούν ως ένα πνεύμα σε όλες τις έγνοιες και τις ανάγκες τους. Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι η έννοια της αναγκαίας «κοινωνίας» μεταξύ των εμπλεκόμενων στην υπόθεση της διαπαιδαγώγησης του λαού είναι διάχυτη στο έργο του Freire και αποτυπώνεται στη βάση της δημιουργίας συνθηκών για έναν διάλογο που θα απαιτεί τον θεμελιώδη σεβασμό για το διαφορετικό, την ποικιλομορφία και την ετερότητα, στοιχεία που αποτελούν τη βάση αναφορᾶς για τη σχετική αυτόνομη από των ομάδων μέσα σε μία πολιτική κοινότητα¹⁶. Κατά τον Freire η «κοινωνία με τον λαό» –προσβάσιμη μόνο σε εκείνους που έχουν ούτοπικά όραματα– αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά στην πολιτιστική δράση για την ελευθερία. Μόνο η πράξη στο πλαίσιο της «κοινωνίας με τον λαό» μεταπλάθει την κριτική συνειδητοποίηση σε βιώσιμη προοπτική. Η συνάρθρωση των δύο οδηγεί σε εκείνο το βιώσιμο project που λαμβάνει χώρα σε ένα πρόσωπο μεταξύ άλλων προσώπων, όπου τα πρόσωπα συνδέονται μέσω της δράσης τους και μέσω του αναστοχασμού τους πάνω στη δράση τους και πάνω στον κόσμο. Έτσι, οι άνθρωποι επιτυγχάνουν εκείνη την κατάσταση αντιληπτικής σαφήνειας, η οποία αποκαλείται «το μέγιστο της έν δυνάμει κριτικής συνειδητοποίησης» και η οποία βρίσκεται πέρα από την «πραγματική κριτική συνειδητοποίηση»¹⁷.

14. ROBERTS, P., *Education, Literacy, and Humanization: Exploring the Work of Paulo Freire*, Greenwood Publishing Group, Westport 2000, σ. 48.

15. SCHUTTE, O., *Cultural Identity and Social Liberation in Latin American Thought*, State University of New York Press, Albany 1993, σ. 147.

16. Ο.π.

17. BHATTACHARYA, A., *Paulo Freire: Rousseau of the Twentieth Century*, Sense Publishers, Rotterdam 2011, σ. 273.

Καὶ ἐνῶ –ὅπως εἶδαμε– ἔννοιες ὅπως ἡ κριτικὴ συνειδητοποίηση, οἱ «πολιτιστικοὶ κύκλοι» ἢ ἡ «κοινωνία μετὸν λαό» χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν Freire προκειμένου νὰ οἰκοδομήσει ὁ ἴδιος τὶς παιδαγωγικὲς του προτάσεις, ἀντίστοιχοι ὄροι υἱοθετήθηκαν –μέσα ἀπὸ μίαν διαλεκτικὴν διαδικασίαν– καὶ ἀπὸ τοὺς θεολόγους καὶ τοὺς ἱερωμένους τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς σὲ μίαν προσπάθεια τῶν ἐκεῖ ἐκκλησιῶν προκειμένου νὰ βοηθήσουν τοὺς πιστοὺς στὶς δύσκολες κοινωνικοοικονομικὲς καὶ πολιτικὲς συνθήκες διαβίωσής τους. Κατὰ τὸν Philip Berryman τρία χαρακτηριστικὰ¹⁸ θὰ πρέπει νὰ συνεχίσουν νὰ ἀποτελοῦν βάση γιὰ τὶς ἐκκλησίες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς: ἡ ταύτιση μετὸν λαό, ἡ κριτικὴ συνειδητοποίηση καὶ ὁ σχηματισμὸς χριστιανικῶν κοινοτήτων Βάσης. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ ἀντιστοιχεῖ στὴν «κοινωνία μετὸν λαό» τοῦ Freire καὶ ἀναφέρεται στὸ καθήκον τῶν ἱερωμένων προκειμένου νὰ ἀπεγκλωβιστοῦν ἀπὸ τὴ σχέση τους μετὴν κοινωνικὴ ἔλιτ καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ μοιραστοῦν τὴ ζωὴ τῶν λαϊκῶν τάξεων στὶς φτωχογειτονιές. Τὸ δεύτερο χαρακτηριστικὸ –ἡ κριτικὴ συνειδητοποίηση– ἔχει τεράστια δυναμικὴ ἀξία ἐξαιτίας τοῦ φαινομένου τῆς ἀστικοποίησης, καθὼς μεγάλες λαϊκὲς μάζες ξεριζώθηκαν ἀπὸ τὴν πατρογονικὴν τους κληρονομίαν καὶ τὶς παραδόσεις τους καὶ μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπο ἔγιναν εὐκόλα θύματα τῆς ἀνομίας καὶ τῆς ἐπίσημης καὶ ἐμπορικῆς προπαγάνδας τῶν πόλεων. Ἔτσι, καθὼς οἱ ἄνθρωποι διαλογίζονται γιὰ τὴν κατάστασίν τους καὶ ἀναζητοῦν δρόμους ἀλλαγῆς μέσῳ τῆς κριτικῆς συνειδητοποίησης, λαμβάνει χώρα μίαν ἀναπόφευκτὴν διαδικασίαν πολιτικοποίησης, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στὸ τρίτο χαρακτηριστικὸ: τὴν διαμόρφωσιν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων Βάσεων¹⁹.

Ἦδη ἀπὸ τὴ Β΄ Βατικάνεια Σύνοδο (1962-65) εἶχε ξεκινήσει στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ μίαν τάση ἀπεγκλωβισμοῦ τῶν ἱερωμένων ἀπὸ τὶς μεγάλες σὲ ἀριθμὸ πιστῶν ἐνορίες τῶν μεσαίων κοινωνικῶν στρωμάτων πρὸς μίαν μορφὴ ποιμαντορικῆς ἔργου ποὺ θὰ βρισκόταν πολὺ πιὸ κοντὰ στὶς ἀνάγκες τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 τὸ νέο αὐτὸ μοντέλο ἐμφανίστηκε μετὰ τὴ μορφὴ τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων βάσης, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ἓνα νέο μοντέλο ἐκκλησίας. Οἱ χριστιανικὲς κοινότητες βάσης θὰ μπορούσαν νὰ προσδιοριστοῦν ὡς «μικρὲς, ὑπὸ λαϊκὴ καθοδήγησιν, ὁμάδες ἀνθρώπων, κυρίως φτωχῶν, ποὺ συνδυάζουν δραστηριότητες γιὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς κοινωνικῆς τους συνείδησης, τὴν ἀλληλοβοήθειαν καὶ συχνὰ τὴν πολιτικὴν

18. Βλ. HENNELLY, A., ὁ.π., σσ. 71-72.

19. Ὁ.π., σ. 72.

δράση για την υπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τους»²⁰. Ἡ δημιουργία συναντήσεων «διαλόγου» με συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὴ Βίβλο ἢ γιὰ κάποιο συμβάν ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴ ζωὴ ἢ ἀκόμη με ἀφορμὴ κάποιες ἀνάγκες τῆς κοινότητας ἀποτελοῦσε σημεῖο ἐκκίνησης γιὰ τὸ «διάλογο». Σὲ ὅλη λοιπὸν αὐτὴ τὴ δράση ἀναγνωρίζουμε τὴν ἰσχυρὴ ἐπιρροὴ τῆς παιδαγωγικῆς μεθόδου τοῦ Freire, τοῦ ὁποῦ οἱ ἰδέες βρῆκαν τὴ μεγαλύτερη ἀπήχηση στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ, μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργία τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων βάσης. Ἔτσι, γιὰ τὰ λαϊκὰ στρώματα «ἡ συμμετοχὴ σ' αὐτὲς τὶς συναντήσεις ὀδηγοῦσε βαθμιαία στὴ δημιουργία μιᾶς αἴσθησης κοινότητας, καθὼς οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ γνωρίζονται μεταξύ τους, ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἐμπιστεύονται ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, κι ἴσως καὶ νὰ προχωροῦν σὲ κάποιες περιορισμένες τοπικὲς δραστηριότητες»²¹.

Ἡ μέθοδος ἐπομένως τῆς κριτικῆς συνειδητοποίησης τοῦ P. Freire εἶχε βαθεῖα ἐπίδραση στὸν χώρο τῆς Θεολογίας τῆς Ἀπελευθέρωσης στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ. Ἡ «φρεϊριανὴ μέθοδος» παρείχε ἓνα μοντέλο δράσης, τὸ ὁποῖο ἐπηρέασε τοὺς προοδευτικὸς κύκλους τῶν ἐκεῖ ἐκκλησιῶν. Σὲ αὐτὴ τὴ διάσταση, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 χιλιάδες ἱερωμένοι πῆγαν νὰ ζήσουν σὲ φτωχογειτονίες τῶν πόλεων ἢ σὲ μικροὺς ἀγροτικὸς οἰκισμοὺς, ὅπου ἐργάστηκαν με τοὺς φτωχοὺς στὴ βάση τῶν ἀναγκῶν τους καὶ ὀργανώνοντας χριστιανικὲς κοινότητες βάσης²². Τὴν ἴδια ὁμως στιγμή καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο τοῦ Freire ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸν εὐαγγελικὸ λόγο, καθὼς ἡ χριστιανικὴ ἔννοια τῆς ἀγάπης κατεῖχε κεντρικὴ θέση στὴν παιδαγωγικὴ του πρόταση. Ἐκτιμώντας πὼς ἡ σχέση ἀνάμεσα σὲ καταπιεστὴ καὶ καταπιεζόμενο ἔχει πολυσύνθετο χαρακτῆρα καὶ θέλοντας νὰ ἀπαντήσει στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ πὼς θὰ πρέπει νὰ εἶναι μιὰ ἀπελευθερωτικὴ ἀγωγή, ὁ Freire θεώρησε πὼς ἓνας τέτοιος ἀγώνας ὀφείλει νὰ εἶναι «μια δράση ἀγάπης» πὺ θὰ ἀντιτίθεται στὴν ἔλλειψη ἀγάπης τοῦ καταπιεστῆ. Ἐξἄλλου, ἡ δύναμη μέσω τῆς ἀδυναμίας τῆς ἀγάπης ἦταν καὶ ἡ οὐσία τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσάρκωσης. Ἔτσι, γιὰ τὸν Freire, «ὅσο καὶ ἂν αὐτὸ φαίνεται παράδοξο, ἀκριβῶς μέσα στὴν ἀπάντηση τοῦ καταπιεζόμενου πρὸς τὴ βία τοῦ δυνάστη του μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς μιὰν ἐκδήλωση ἀγάπης. Συνειδητὰ ἢ ὑποσυνείδητα ἢ πράξη ἀνταρσίας τοῦ καταπιεζόμενου [...] μπορεῖ νὰ ἐγκαινιάσει τὴν ἀγάπη. Γιατὶ ἐνῶ ἡ βία τοῦ δυνάστη ἐμποδίζει τὸν καταπιεζόμενο νὰ ἀρτιωθεῖ σὰν

20. Berryman, P. (1984), ὁ.π., σ. 34.

21. Ὁ.π., σ. 35-36.

22. RUSSELL, L., SHANNON CLARKSON, J. *Louisville Kentucky: Dictionary of Feminist Theology*, John Knox Press, Westminster 1996, σ. 55.

άνθρωπος, ή απάντηση του καταπιεζόμενου σ' αυτή τη βία θεμελιώνεται πάνω στην επιδίωξη του δικαιώματός του να είναι άνθρωπος»²³.

Συμπεράσματα

Στήν «Παιδαγωγική της καρδιάς», ένα βιβλίο που αντιπροσωπεύει μερικά από τα τελευταία γραπτά του P. Freire, υπογραμμίζεται²⁴ το γεγονός πως το έργοστηρι της καταπιεστικής κατάστασης είναι αυτό που γεννάει τη μοιρολατρική κατανόηση του κόσμου από έναν Θεό που δείχνει παράξενη αγάπη για τα παιδιά του, δοκιμάζοντάς τα στον πόνο, στις ανάγκες και τη δυστυχία. Η μοιρολατρία, παραγόμενη μέσα στις ίδιες τις καταπιεστικές καταστάσεις και υπηρετώντας αυτές, πατρώνεται από τους καταπιεστές. Η κατανόηση του Θεού ως τιμωρού της επαναστατικότητας ενάντια στην άδικία και η εύλογία της αποδοχής της παραίτησης είναι στη φύση της μοιρολατρίας. Η κατάσταση που καλλιεργεί μια τέτοια αντίληψη του κόσμου και του Θεού δεν προσφέρει σε εκείνους που βυθίζονται σε αυτήν οποιαδήποτε διέξοδο, εκτός από τη διευθέτηση του δικού τους πόνου. Το ζήτημα της απελευθέρωσης και της πρακτικής για την υλοποίησή της δεν καταπολεμείται με την εναντίωση απέναντι στην επαναστατικότητα των λαϊκών τάξεων, ή όποια είναι δικαίωμα και έκφραση της κουλτούρας τους, αλλά μάλλον με μία υπέρβαση της όπτικης ενός Θεού που υπηρετεί τους ισχυρούς, για λογαριασμό ενός Θεού στο πλευρό εκείνων με τους οποίους θα πρέπει να είναι ή δικαιοσύνη, ή αλήθεια και ή αγάπη. "Ό,τι σημάδεψε τη λαϊκή θρησκευτικότητα –παραίτηση και έκηδένιση– θα πρέπει να υποκατασταθεί με μορφές αντίστασης απέναντι στην όργη και τη διαστροφή. Με αυτόν τον τρόπο, ή υποβολή της πίστης απέναντι σε ένα πεπρωμένο που θα αντικατοπτρίζει το θέλημα του Θεού θα ανοίξει δρόμους για μια πίστη-κινητήριο μογλό που αγαπά την επαναστατικότητα. Σε αυτήν την προοπτική, ή έννοια της ριζοσπαστικής αγάπης²⁵ του P. Freire θα πρέπει να αποτελεί –πέρα από τον θεολογικό χώρο– άφετηρία και στα πεδία της κριτικής παιδαγωγικής, της κριτικής επιστημολογίας και της πολιτικής, πάντα σε μία κατεύθυνση οικοδόμησης

23. ΦΡΕΪΡΕ, Π. (1977α), ό.π., σ. 56.

24. FREIRE, P., *Pedagogy of the Heart*. Continuum, New York 2000, σσ. 102-103.

25. Βλ. KINCHELOE, J. *Knowledge and Critical Pedagogy*. Springer, Montreal 2008, σσ. 178-181.

ένος συναισθηματικοῦ, ἐπιστημονικοῦ καὶ ἀκτιβίστικου προσανατολισμοῦ στὴν παγκόσμια κοινότητα, ἀλλὰ καὶ ἀλληλοὑποστήριξης σὲ ὅλες τὶς εὐρύτερες ἐπιστημονικὲς καὶ κοινωνικοπολιτικὲς στοχοθεσίεσ που ὀριοθετοῦνται μὲ κριτικὸ τρόπο.

SUMMARY

The dialectic conjunction of christian Theology and Paedagogics of Paulo Freire

By D. Fotios, PhD

In the present study we will explore how the pedagogical projects of the great Brazilian educator Paulo Freire have been a dialectical link with the new “prophetic church” that emerged in Latin America as the backbone of Theology of Liberation. This new church, preceding the critical analysis of the social structures, caused the existing historical conditions, while demanding from the faithful knowledge of sociopolitical sciences and an ideological choice. Thus, its prophetic dimension did not represent an escape to an impossible world of dreams, but it contained the demand for scientific knowledge of the world as it is in reality. It is the same world for which Freire’s pedagogy demanded that it be reconstituted in a direction quite different from the existing oppressive conditions of everyday life, while at the same time highlighting the need for fundamental belief in the dialogue and the human community.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ, *Γιὰ μιὰ Ἀπελευθερωτικὴ Ἀγωγή: Ἀνθολόγηση Παιδαγωγικῶν Κειμένων*, Κέντρο Μελετῶν καὶ Αὐτομόρφωσης, Ἀθήνα 1985.
- ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΛΑΪΚΗΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΣΗΣ, *Γιὰ μιὰ Λαϊκὴ Παιδεία: Ἐναλλακτικοὶ Θεσμοὶ καὶ Πολιτικὲς*, Κέντρο Μελετῶν καὶ Αὐτομόρφωσης, Ἀθήνα 1986.
- ΓΕΡΟΥ, Θ., «Ὁ Πάουλο Φρέιρε καὶ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα», σὺν ΦΡΕΪΡΕ, Π., *Ἡ Ἀγωγή τοῦ Καταπιεζόμενου*, ἐκδ. Ράππα, Ἀθήνα 1977, 9-24.
- ΓΡΟΛΛΙΟΣ, Γ., ΚΑΡΑΪΝΤΡΟΥ, Ρ., ΚΟΡΟΜΠΟΚΗΣ, Δ., ΚΟΤΙΝΗΣ, Χ., ΛΙΑΜΠΑΣ, Τ., *Γραμματισμὸς καὶ Συνειδητοποίηση: Μιὰ παιδαγωγικὴ προσέγγιση μὲ βάση τὴ θεωρία τοῦ Paulo Freire*, ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2002.

- ΓΡΟΛΛΙΟΣ Γ., *Ό Paulo Freire και τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2005.
- ΛΕΒΙ, Μ., «Τὸ δόγμα τοῦ Ἰωάννη Παύλου Β΄», ἐφημ. *Ἐλευθεροτυπία*, Ἀθήνα 6.5.2001.
- ΜΑΝΘΟΥ, Χ., «Τὸ παιδαγωγικὸ πρόγραμμα τοῦ Φρέιρε», *Ἐκπαίδευση Ἐνηλίκων*, τ. 10 (2007), σσ. 22 - 26.
- ΦΡΕΪΡΕ, Π., *Ἡ Ἀγωγή τοῦ Καταπιεζόμενου*, ἐκδ. Ράππα, Ἀθήνα 1977.
- ΦΡΕΪΡΕ, Π., *Πολιτιστικὴ Δράση γιὰ τὴν Κατάκτηση τῆς Ἐλευθερίας*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1977.
- BERRYMAN, P., «Χριστιανικὲς Κοινότητες Βάσης καὶ τὸ μέλλον τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς», σὺν *Ἀριστερὰ καὶ Θρησκεία: ἡ Θεολογία τῆς Ἀπελευθέρωσης, Εἰδικὴ Ἐκδοση μηνιαία ἐπιθεώρηση Monthly Review*, Ἀθήνα 1984, 32-48.
- BHATTACHARYA, A., *Paulo Freire: Rousseau of the Twentieth Century*, Sense Publishers, Rotterdam 2011.
- FREIRE, P., *Education: the practice of freedom*, Writers and Readers Publishing Cooperative, London 1976.
- FREIRE, P., *Pedagogy in process. The letter to Guinea-Bissau*, Seabury Press, New York 1978.
- FREIRE, P., *Pedagogy of the Heart*, Continuum, New York 2000.
- FREIRE, P., *Δέκα ἐπιστολὲς πρὸς ἐκείνους πὺν τολμοῦν νὰ διδάσκουν*, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Ἀθήνα 2006.
- GADOTTI, M., *Reading Paulo Freire: His Life and Work Teacher Empowerment and School Reform*, State University of New York Press, New York 1994.
- HENNELLY, A. (1989), *Theology for a Liberating Church: The New Praxis of Freedom*, Georgetown University Press, New York 1994 - Washington 1989.
- HOUTART, F., «Ἡ Θεολογία τῆς Ἀπελευθέρωσης καὶ τὸ Κοινωνικὸ Δόγμα τῆς Ἐκκλησίας», *Ὀὐτοπία* 34 (1999), 132-152.
- KINCHELOE, J., *Knowledge and Critical Pedagogy*, Springer, Montreal 2008.
- ROBERTS, P., *Education, Literacy, and Humanization: Exploring the Work of Paulo Freire*, Greenwood Publishing Group, Westport 2000.
- RUSSELL, L., Shannon Clarkson, J., *Louisville Kentucky: Dictionary of Feminist Theology*, John Knox Press, Westminster 1996.
- SCHUTTE, O., *Cultural Identity and Social Liberation in Latin American Thought*, State University of New York Press, Albany 1993.
- SHOR, I., FREIRE, P., *Ἀπελευθερωτικὴ Παιδαγωγική: Διάλογοι γιὰ τὴ μετασχηματιστικὴ ἐκπαίδευση*, ἐκδ. Μεταίχμιος, Ἀθήνα 2001.